

Міністерство освіти і науки України
Чорноморський національний університет імені Петра Могили
Факультет політичних наук
Кафедра історії

**МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ КІНЕЦЬ ХІХ
ПОЧАТОК ХХ СТ.**

АВТОРЕФЕРАТ

дипломної роботи

на здобуття освітнього ступеню «магістр»

Виконав:

студент VI курсу групи 634

Галузь знань: 03 «Гуманітарні науки»

Спеціальність: 032 «Історія та археологія»

Федорович Артем Вікторович

Науковий керівник:

Кандидат історичних наук, доцент

Підберезних Інна Євгенівна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Перша світова війна - одна з найграндіозніших і трагічних подій в історії людства, яке до цих пір привертає до себе увагу вчених. Період актуальний тим, що багатий подіями, які негативно відображались на єврейському населенні в країнах Європи, США та Радянського союзу, закони, які приймав уряд стимулювали антисемітські рухи.

Російські погроми глибоко вплинули на життя євреїв. Починаючи 1891 р., коли почалися погроми, більше половини євреїв усього світу жили в Російській імперії. Але шалені гоніння швидко змусили масу євреїв залишити країну, багато виїхало до США, Європи та до ряду інших країн.

Самодержавна політика урядів щодо населення іудейського віросповідання була неоднозначною та складною в різні періоди її історії. З одного боку, вона була спрямована на відокремлення євреїв, які відрізняються від іншого населення за своїм світоглядом та характером своєї економічної діяльності, а з іншого боку – на злиття їх з іншим населенням. Ці тенденції безпосередньо залежали від ставлення правлячого уряду та імператора до єврейського населення.

Єврейське питання належить до числа найбільш гострих серед широкого кола питань, пов'язаних з національною політикою країн Західної та Центральної Європи спричинене антисемітськими погромами, обмежувальним законодавством і нестабільними умовами життя, воно стало важливим чинником, який вплинув не тільки на історію всього єврейського народу, а й на історію цих країн, політика російського уряду до євреїв була неоднозначною: вона періодично змінювалась як на користь євреїв так і проти них. Нечисленних євреїв часто депортували з країни, в основі такої політики були не тільки економічні, а ще й релігійні причини, суть яких полягала у захисті та охороні православ'я від присутності нехристиян – іудеїв.

Комплексний аналіз їхньої діяльності дозволяє дати об'єктивну оцінку ролі товариств та окремих осіб, що безпосередньо впливали на перебіг історичних подій.

Після подій 1991 р. постало питання про переосмислення, доповнення й виправлення концепцій з даної теми. Йде пошук нових методологічних підходів, нових висновків і оцінок із залученням свіжого фактичного матеріалу.

На сьогодні тема досліджується як вітчизняними, так і багатьма зарубіжними фахівцями. Виходять друком статті, монографії та посібники. Але актуальним є виділення найважливішої інформації з теми та осмислення головних робіт з даної тематики.

Об'єктом дослідження є єврейське населення 1890 – 1991 рр.

Предметом дослідження виступають причини та фактори, які передували та впливали на демографічні зміни у світовому єврейському населенні та на єврейські міграційні процеси.

Мета: дослідити ключові етапи та передумови єврейських міграційних процесів протягом ХХ століття, а також звернути увагу на «єврейське питання», та розглянути в контексті: ролі єврейського населення в рядах російської армії, стан єврейської культури в роки війни та суспільно – політичні події, які вплинули на євреїв. Згідно з метою сформульовано наступні **завдання:**

1. з'ясувати стан наукового вивчення проблеми;
2. дослідити ступінь репрезентативності та інформативності її джерельної бази;
3. визначити методологічні основи роботи;
4. проаналізувати вплив та дії світової громади щодо єврейських міграційних процесів протягом ХХ століття;
5. дослідити єврейські суспільно – політичні рухи в 1890 – 1991 рр.;

- б. простежити розвиток єврейської культури під час міграційних процесів та передумов, які впливали на неї, а також проаналізувати фактори, які посприяли її розвитку на нових осілих територіях.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 1890 – 1991 рр. В даній праці хронологічні межі починаються з кінця XIX ст., тому що, саме тоді починаються проявлятися передумови до назрівання Революції в Російській імперії та Першої світової війни, міграційні процеси єврейського населення в цей період починають загострюватись та стає актуальним питанням дослідження чисельного зростання, концентрація у великих міських центрах і посилення класової диференціації, що призвела до загострення соціальних конфліктів.

Територіальні межі – Російська імперія, Радянський Союз, Західна, Центральна та Східна Європа, США, Ізраїль

Методологічні засади. Для досягнення поставленої мети дослідження у роботі використовуються загальнонаукові методи: аналізу, синтезу, узагальнення, індукції та дедукції, порівняння. Також слід брати до уваги принципи: історизму, об'єктивності, системності, комплексності, багатофакторності, діалектики. Із спеціально-історичних методів дослідження було застосовано – проблемно-хронологічний, синхроністичний, методи історіографії та джерелознавчого дослідження.

Наукова новизна даної роботи полягає у виділенні цілої низки наукових робіт, що дозволяють оцінити стан розробки теми єврейських міграційних процесів протягом XX століття; у виокремленні найважливіших джерел з даної теми, що дозволяють наглядно прослідкувати положення єврейського населення; у виявленні найбільш відповідних даній темі методів та принципів, які дозволяють повністю розкрити обране дослідження, передумови міграційних процесів, соціально – культурні та політичні рухи єврейського населення, також роль, яку вони відігравали.

Практичне та теоретичне значення роботи полягає у можливості використання її в науково-навчальних цілях, насамперед, студентами та аспірантами гуманітарних факультетів. Результати дослідження можуть бути використані як рекомендований матеріал для фахівців у галузі історії.

Структура роботи відбиває поставлені цілі та завдання дослідження. Дипломна робота складається зі вступу, трьох основних розділів, та підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (177 найменувань). Загальний обсяг роботи – 133 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДОСЛІДЖЕННЯ

У вступі обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено об'єкт, предмет, мету, основні завдання, територіальні та хронологічні межі, розкрито наукову новизну і практичне значення дослідження.

У першому розділі «Історіографія, джерельна база, методологія» розкрито історіографію теми, її джерельну базу та методологію. Розділ включає в себе три підрозділи.

У підрозділі 1.1 «Історіографія проблеми» проаналізовано низку робіт, що розкривають суть того, звідки походили, які мали права єврейське населення. Висвітлено суспільно – політичне життя, культурний розвиток та міграційні процеси під час війни та після неї, та яку роль відіграло єврейське населення в рядах російської армії, та інші не менш важливі аспекти цього питання. Питанням ролі єврейського народу про становище під час війни та їх участь в неї, займались як вітчизняні, так і західні дослідники. Виходячи з цього можна поділити історіографічне дослідження на три групи:

1. Радянська (1920 – 1980-ті рр.) – проаналізувати погляди радянських вчених, взяти до уваги «радянські погляди» та радянську ідеологію, бачення Першої світової війни, її хід та участь в неї єврейського населення. На цей розділ слід більш детально звернути увагу та провести паралелі чи порівняння з сучасною літературою.

2. Зарубіжна (1914 – 2009 рр.) – проаналізувати та порівняти погляди зарубіжних вчених на причини та перебіг міграційних процесів, які виникли під час війни та після неї, також висвітлити їх погляди на демографічну ситуацію єврейського населення яка скалалась.

3. Сучасна (1991 – 2010 рр.) – погляди сучасних істориків, їх роботи в яких вони висвітлили та проаналізували фактори які впливали на причини та наслідки єврейських міграційних процесів.

У підрозділі 1.2 «Джерельна база» проаналізовано джерельну базу для

вивчення міграційних процесів, соціального та культурно-національного життя євреїв, яка представлена архівними та опублікованими матеріалами. Якщо архівні матеріали потребують систематизації, детального аналізу та оцінки, то мемуаристика, на нашу думку, поступово вичерпує свій ресурс із смертю покоління євреїв, що були учасниками подій ХХ ст. Джерела становлять важливе підґрунтя для роботи над досліджуваною темою. Вони цінні перш за все тим, що подають не лише конкретну інформацію про події, а й висвітлюють ставлення сучасників-авторів до цих подій. Можна виокремити писемні джерела як найбільш надійні інформаційні носії з історії першої світової війни. Вони поділяються на джерела друкованого та наративного характеру.

У підрозділі 1.3 *«Теоретико-методологічні основи дослідження»* використані в дипломній роботі методи: використання сукупності загальнонаукових, конкретно-історичних, спеціально-історичних, джерелознавчих та міждисциплінарних методів пізнання створює належні умови для досягнення поставленої мети. Застосовані теоретико-методологічні принципи та використані методи дали змогу провести дослідження неупереджено, системно і комплексно, висвітлити визначені аспекти проблеми у взаємозв'язку з процесами та подіями, що відбувалися на теренах Російської імперії в досліджуваній період. У цілому, комплексне застосування вказаних методів наукового дослідження дало можливість розкрити основні етапи, тенденції, значення розвитку єврейського населення в роки Першої світової війни та після неї.

У другому розділі **«Міграція та концентрація єврейського населення протягом ХХ ст.»** висвітлюється концентрація єврейського населення в Східній Європі та перебіг причин які стимулювали на міграцію єврейське населення. Важливим фактором у житті єврейства протягом всього цього періоду була еміграція. Еміграційний потік зі Східної Європи за океан (головним чином, в США) призвела до створення там нових центрів

єврейського життя в нових політичних і культурних умовах. У країнах розсіювання в Європі і Азії євреї стикалися переважно з етнічно однорідною, просякнутою релігійною та політичною нетерпимістю середовищем; в США і британських домініонах вони познайомилися з традиціями політичної волі, з суспільством, створеним іммігрантами з різних країн і прагненням до злиття різних культур. Катастрофа європейського єврейства, що знищила переважно громади Центральної та Східної Європи, також сприяла зростанню значення заокеанських центрів єврейського життя. Іншим важливим фактором у житті єврейства була постійно діюча тенденція до переселення в великі міста. Ця тенденція виражалася як в абсолютному зростанні чисельності єврейського населення великих міст, так і у відносному збільшенні частки євреїв в населенні цих міст в порівнянні з їх часткою у всьому населенні даної країни.

У підрозділі 2.1 «Країни Східної та Центральної Європи» розглянуто дані для демографічної характеристики єврейського народу стають обґрунтованими, особливо з середини ХІХ ст., коли в багатьох розвинених країнах перепису населення поступово стають регулярними. Матеріали переписів тих держав, де зазначається віросповідання, дають можливість визначати демографічні тенденції єврейського населення країн зі схожими умовами розвитку. Якщо в початковий період, коли перепису переслідували цілі оподаткування або призову в армію, євреї прагнули від них ухилитися, то з перетворенням переписів в одну з форм статистичного обліку охоплення ними єврейського населення стає більш повним. На території Східної Європи, єврейське населення земної кулі збільшилася приблизно з 13,5 млн до 16,7 млн. Відносна частка європейських євреїв в світовому єврействі зменшилася до 1939 р. до 57% за рахунок тривалої еміграції, а також в результаті зменшення народжуваності. Частка євреїв американського материка в світовому єврействі зросла з приблизно 1/5 в 1914 р. до дещо менш 1/3 в 1939 р. Збільшилася відносна частка євреїв Північної Африки і особливо Азії, головним чином завдяки репатріації в Країну Ізраїлю та еміграції в Єгипет та

азіатську частину СРСР, а також в результаті збільшення природного приросту місцевого єврейського населення. Іншим важливим фактором у житті єврейства була постійно діюча тенденція до переселення в великі міста. У країнах Східної Європи євреї продовжували жити згуртованим національним колективом, успішно розвиваючи свою культуру в різних формах. Незважаючи на більший процес секуляризації, більшість євреїв Східної Європи в період між двома світовими війнами продовжували вести традиційний спосіб життя, зберігаючи властиві йому форми релігійної освіти.

У підрозділі 2.2 «Міграційні процеси єврейського населення в Радянському союзі» обґрунтовано сталінський режим терору і беззаконня в першу чергу позначився на становищі євреїв. Всі некомуністичні єврейські організації і науково - дослідні установи були ліквідовані ще в кінці 1920-х рр. в 1930 р. були розпущені і єврейські секції. Абсолютно припинилася боротьба з антисемітизмом. У роки «великого терору» (1934-1938 рр.) Були заарештовані, розстріляні або заслані в концтабори багато єврейських комуністів, в тому числі видатні письменники, керівники Єврейської автономної області, колишні керівники секцій та інших єврейських установ. Число публікацій на ідиш різко скоротилося. Процес асиміляції придбав явно насильницький характер. Національне існування єврейського народу опинилося під загрозою. У нових областях продовжували ще деякий час функціонувати єврейські громади, організації, навчальні заклади та наукові установи, але всі політичні партії були розпущені, іврит заборонений і шкільні програми змінені. Посиленню єврейської солідарності сприяла також загроза нападу гітлерівської Німеччини на Радянський Союз і зростання антисемітських тенденцій всередині країни, пов'язаних з радянсько-німецьким пактом 1939 р. У ці роки вищий партійний апарат, дипломатичний корпус і ряд інших державно-адміністративних секторів були майже повністю «очищені» від євреїв.

У підрозділі 2.3. «Міграційні процеси єврейського населення в США та

країни Західної Європи» проаналізовано роль єврейства Західної Європи і США, яке проявляло жвавий інтерес до культури свого народу. Ряд наукових установ в Німеччині, США, Англії та Франції проводили дослідження в області єврейської культури та історії; результати цих досліджень публікувалися в наукових періодичних виданнях на різних європейських мовах. Масова еміграція євреїв в Америку і Західну Європу в ХХ ст., та особливо після Першої світової війни, перенесла в нові центри духовні течії, що виникли в середовищі єврейства Східної Європи, і сприяла зміцненню почуття єврейської солідарності. Разом з тим масова еміграція призвела до жвавого обговоренню «єврейського питання» в західних країнах. Деяка частина американської громадськості виступила проти «нової імміграції» з країн Східної та Південної Європи, в значній мірі складалася з євреїв. Однією з реакцій асимільованих євреїв Заходу на спалахи антисемітизму з'явився підвищений інтерес до вивчення єврейської культури, філософії іудаїзму, хасидизму і каббали, особливо сильно проявився в Німеччині після Першої світової війни. Вельми значний внесок євреїв у літературу, пластичні мистецтва, музику і театр цього періоду.

У третьому розділі «Загострення антисемітизму та початок національно – політичної діяльності євреїв» висвітлено виникнення соціалістичного та політичного руху в євреїв на нових територіях. Висвітлено нові течії антисемітизму, які перетворилися в громадський рух, головною, якщо не єдиною метою якого була боротьба з єврейством. З кінця 70-х рр. ХІХ в. в різних країнах Європи виникають політичні організації та групи, ідеологія яких зводиться до антисемітизму, перетвореному у «соціальні» або релігійні тони.

У підрозділі 3.1. «Національні та асиміляторські тенденції в суспільному і культурному житті євреїв» досліджено протягом ХІХ століття в історії становлення єврейського народу є процесом самоіндетифікації євреїв в країнах Центральної Європи та Західної Європи. Однак досягнення рівності

перед законом не означало вирішення єврейського питання шляхом злиття євреїв з народами тих країн, в яких вони проживали. Незважаючи на те, що процес культурної асиміляції більшості євреїв Центральної і Західної Європи протікав досить інтенсивно, в неєврейському суспільстві чітко виявлялося відштовхування від євреїв, невизнання їх «своїми». Новий антисемітизм перетворився в громадський рух, головною, якщо не єдиною метою якого була боротьба з єврейством. Поряд з тенденцією до посилення участі євреїв в культурному житті європейських країн і в складній взаємодії з цією тенденцією відбувався розквіт нової світської літератури на івриті та ідиш.

У підрозділі 3.2. «Становлення єврейського Ізраїлю» досліджено створення держави Ізраїль справило зрушення як в самовідчуттю євреїв в країнах діаспори, так і в ставленні до них неєврейського середовища. Однак антисемітизм в різних формах, як і раніше існує в багатьох державах світу, хоча масштаби його не настільки великі, як в роки, що передували катастрофі. Антисемітизм виступає під маскою боротьби з сіонізмом, з одного боку, і боротьби з комунізмом, з іншого. Він змінює форми, то тимчасово згасаючи, то знову спалахуючи. Ворожнеча до євреїв навіть там, де євреїв майже не залишилося, наприклад, в Польщі, вона посилюється під впливом соціального бродіння, наприклад, в Аргентині та інших країнах Південної Америки, які перебувають в стані постійного соціально-економічної кризи. Антисемітська пропаганда концентрується сьогодні на створенні спотвореної картини арабо-ізраїльського конфлікту. Ворожнеча до сіонізму і створення міфів про нього привели до того, що носіями антисемітизму стали не крайні праві, як раніше, але різні крайні ліві кола. У антисемітської пропаганди зник старий стереотип жалюгідного, що викликає презирство єврея. Сіонізм зображується як могутня всесвітня сила, а Держава Ізраїль - як потужна войовнича держава.

У підрозділі 3.3. «Єврейська діаспора після Другої світової війни» висвітлено розвиток Єврейської діаспори після Другої світової війни. Її можна розділити на дві групи: 1) нові єврейські центри, що сформувалися в результаті

міграційних процесів кінця XIX ст. - початку XX ст. в Північній і Південній Америці, Південній Африці та Австралії, а певною мірою і в тих країнах Західної Європи (Англія, Франція, Швейцарія), де більшість єврейського населення складають недавні емігранти зі Східної Європи та Північної Африки; 2) залишки старих єврейських громад Німеччини, Бельгії, Нідерландів, Італії і особливо Східної Європи, Близького Сходу і Північної Африки. Переважна більшість уцілілих після Катастрофи євреїв Східної Європи (за винятком Радянського Союзу) і арабських держав переселилося в Ізраїль. Одна частина євреїв Північної Африки переселилася в Ізраїль, інша - до Франції, значно збільшивши її єврейське населення. В Ізраїлі оселилися також багато євреїв з Ірану і Туреччини.

У **висновках** обґрунтовано теоретичні узагальнення й нові підходи до вирішення наукових проблем, які стосуються питань причин та передумов, які впливали на міграцію єврейського населення протягом XX століття. Важливим аспектом дослідження є антиєврейська політика уряду, яка і призвела до радикальних змін орієнтації значної частини єврейської інтелігенції. Відкинувши асиміляцію, вона звернулася до ідей єврейського національного відродження. Під час написання вдалось дослідити причини за якими єврейство Західної Європи і США проявляло жвавий інтерес до культури свого народу. Під час пошуку джерел з даної роботи вдалось визначити джерела різних видів і категорій. Серед них найпомітніше місце займають - мемуари, листи, документи. Джерела наративного характеру також становлять велику цінність для дослідника через свою специфіку викладу. До матеріалів дослідження слід віднести матеріали різного характеру: інформаційно-аналітичні довідки, авторські наукові праці та розвідки, матеріали преси та їхні переклади, біографічні розвідки, характеристики, мемуари та спогади окремих осіб.

При дослідженні «єврейського питання», а саме міграційних процесів, вдалось проаналізувати архівні фонди меморіальних колекцій, протягом років

зібралась велика кількість джерельної бази вивчення історії геноциду єврейського населення протягом ХХ століття. У магістерській дипломній роботі було використано загальнонаукові, конкретно-історичні, спеціально-історичні, джерелознавчі та міждисциплінарні методи. Вдалось зазначити, як саме відбулось самоусвідомлення та національне піднесення єврейського народу протягом ХХ ст., та які причини стимулювали розвиток всіх витоків єврейської культури. Єврейська культура в ХХ ст., була характерна розвитком і ускладненням форм єврейської освіти. Це було зумовлено розвитком хасидських шкіл та інших освітніх закладів. Зростання темпів освітнього рівня єврейства сприяло піднесенню, а потім і розвитку єврейської періодичної преси, продовжувала розвиватися художня література. Відбувалося становлення єврейського мистецтва і театру. Різноманітно розкривалася національна тематика, розвивалась також паралельно музичне мистецтво, створювалися різноманітні народні пісні.

Вдалось дослідити еміграцію євреїв, вона була одним із найбільш визначних міграційних рухів у світі, спричинених релігійними, економічними й політичними причинами. Обмежувальне по відношенню до іудеїв законодавство православної монархічної держави, антисемітські настрої і жорстокі погроми призвели до пошуку євреями свого місця у світі, ніколи ще євреї не грали в культурному житті Європи настільки видатну роль, як в період між двома війнами.

АНОТАЦІЯ

Федорович А. В. Міграційні процеси єврейського населення кінець ХІХ - ХХ ст. – На правах рукопису.

Дипломна робота на здобуття освітнього ступеню «магістр». Чорноморський національний університет імені Петра Могили. – Миколаїв, 2019.

У дипломній роботі досліджено міграційні процеси єврейського

населення кінця XIX – XX ст. Період актуальний тим, що багатий подіями, які негативно відображались на єврейському населенні в країнах Європи, США та Радянського союзу. Об'єктом дослідження є єврейське населення 1890 – 1991 рр.; Предметом дослідження виступають причини та фактори, які передували та впливали на демографічні зміни у світовому єврейському населенні та на єврейські міграційні процеси. Під час написання вдалось дослідити причини за якими єврейство Західної Європи і США проявляло жвавий інтерес до культури свого народу. В дипломній роботі було досліджено низку робіт, що розкривають суспільно – політичне життя, культурний розвиток під час воєн, та факторів, які впливали на освоєння нових територій єврейським населенням, ким були та яку роль відіграло єврейське населення в рядах російської армії, та інші не менш важливі аспекти цього питання.

Ключові слова: «єврейське питання», міграційні процеси, асиміляція, Перша світова війна, антисемітизм.

SUMMARY

Topic: «Migration Processes of the Jewish People End of the XIX - XX Century»

Summary of the work:

In the thesis the migration processes of the Jewish population of the end of the nineteenth and twentieth centuries were investigated. The period is relevant to the fact that it is rich in events that negatively affected the Jewish population in Europe, the United States and the Soviet Union. The object of the study is the Jewish population of 1890 - 1991; The subject of the study is the causes and factors that preceded and influenced the demographic changes in the world Jewish population and Jewish migration processes. During the writing, he succeeded in exploring the reasons why Jewry in Western Europe and the United States showed lively interest in the culture of their people. In the thesis a number of works were investigated, revealing the socio - political life, cultural development during the

waves, and the factors that influenced the development of new territories by the Jewish assumption, who were the role played by the Jewish population in the ranks of the Russian army, and not less important aspects of this issue.

Keywords: "Jewish question", migration processes, assimilation, World War I, anti-Semitism.